

Kerényi-kör, Stemma, Sziget, a társaság

A fenti címben álló szavak, elnevezések sűrűn felbukkannak emlékezésekben, szaktanulmányokban, szépirodalomban – Szilágyi János György interjúiban és leveleiben is. Fiatalkorában a megnevezett kapcsolatok jelentették legfőbb baráti és szellemi közegét, társasága hosszú évtizedeken át, élete végéig megmaradt.

Kerényi-kör

Kerényi Károly (1897–1973) klasszika-filológust 1926. június 22-én a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem a görög–római vallástörténet magántanárává habilitálta. A következő évben jelent meg Tübingenben nagy műve (*Die griechisch-orientalische Romanliteratur in religionsgeschichtlicher Beleuchtung*), melyben a hellénisztikus regényirodalmat mint vallástörténeti forrást elemezte: a tárgy is, a módszer is feltűnést keltően új volt nemcsak a magyar klasszika-filológia számára: a nemzetközi tudományos világban is. E tárgykörben hirdette meg magántanári előadásait, a tanév minden péntek délutánjára, 6-tól 8-ig, a bölcsészkar főépületében, a XIII., majd később a IX. terembe. Habilitációs kérelmében a tervezett előadások körét így határozta meg (1924): „A görög és római pogány vallásos irodalom írói” (a „pogány” szó utólag beszűrve), értsd: antik szerzők vallástörténeti értelmezése, s ebben a formulában benne volt mindaz, ami a következő másfél évtizedben előadásait jellemezni fogja: görög és latin írók szövegéről beszél, tárgya a vallás (de nem a keresztény-nemzeti kurzus szellemében). A vallástudomány a pesti egyetemen addig ismeretlen volt.

A *Romanliteratur* meghozta a sikereket Kerényinek a tudományos közéletben, megválasztották a Philologiai Társaság társelnökének, az egyetlen szakfolyóirat, az *Egyetem Philologiai Közlöny* társszerkesztőjének. (E tisztségeket 1926 és 1934 között töltötte be, az ókortudomány mindkettőben egyedül az ő felelőssége alá tartozott, a folyóirat színvonala a körülményekhez képest jelentősen emelkedett.) A Társaság közgyűlésén 1930-ban felvette a harcot a tudományos konzervativizmussal, kollégáinak a hivatalos kultúrpolitikai elvárásokhoz igazodó, szűken „nemzeti célú” („magyarcélú”) kutatási programjával. Egykori professzora, Némethy Géza (Geyza) ny. r. egyet. tanár nyugdíjba vonulásakor (1933) az egyetem őt bízta meg a Klasszika-filológiai Tanszék (így!) vezetésével. Amikor azonban a tanszék végleges betöltésére került sor, az egyetemi konzervativizmus győzött: a szokásjog ellenére nem őrá esett a választás, a tanszéket Huszti József, azelőtt szegedi ny. r. egyet. tanár kapta meg, és hogy Kerényit eltávo-

lítsák, a kormányzó 1934. július 18-án kinevezte a pécsi Erzsébet Tudományegyetem Klasszika Filológia Tanszékére (így!) mint ny. rk. egyet. tanárt. Pécsen a tanszék (intézet) nevét megváltoztatta: Ókortudományi Intézet, az átnevezéssel is jelezte tanári és tudományos programját (a német tudományos életben akkor már meggyökeresedett *Altertumswissenschaften* helyett a szó egyes számú alakját használta: hangsúlyozva az ókorral foglalkozó tudományok szerves egységét). Az 1935/36. tanévben Fülep Lajossal együttműködésben ő vezette az Olasz Tanszéket. 1936 júliusában ny. r. egyetemi tanár lett, 1938. szeptembertől pedig az Ókortörténelmi és Klasszikus Archaeológiai Tanszéknek is mb. vezetője. Az 1938/39. tanévben a bölcsészkar dékánja volt. Magántanári jogai Budapesten változatlanul megmaradtak, pénteki előadásait továbbra is megtartotta. A második bécsi döntés után a szegedi egyetem áttelepült Kolozsvárra, ahonnan az első világháború után Szegedre hozták volt, és a pécsi bölcsészkart, hogy az így keletkező űrt feltöltsék, Szegedre helyezték át. Kerényi Szegeden mint ny. r. egyetemi tanár a Klasszika-filológiai és az Ókori Történelmi Intézetek vezetője lett (1940. október 19.); az 1940/41. tanév első félévében mindkét helyen tanítania kellett, de Pesten eközben is előadott. Utóbb így írt a következő két és fél évről, melyet Szegeden töltött, Waldapfel Imrének: „Szeged számkivetésem helye volt, ahová Hóman és tanácsadói akaratom ellenére küldtek” (1948. október 7., MTA KK Ms 4502/440). A szegedi egyetem helybenlakást írt elő, s bár e kötelezettségének eleget tett, Pesten is tartott fenn lakást, és amikor csak lehetett, a hétvégét (csütörtök- vagy péntektől kedd reggelig) Pesten töltötte, pénteken megtartotta magántanári előadását, amelyek az 1930-as évek második felében nagy külső érdeklődést is kiváltottak, hétfő este pedig a Stemmat.

A Kerényi-kör a pénteki magántanári előadások hallgatóiból verbuválódott, olyan fiatalokból, akik Kerényi szigorú tudományos elvei alapján, ókortudományi, vallástörténeti elméleteinek igézetében kezdték kialakítani szellemi hivatásuk kereteit, leendő klasszika-filológusokból, ókorkutatókból. A legidősebbek, mint az alábbi névsor mutatja (itt csak a születési évszámokat adom meg), az 1920-as évek legvégén, az 1930-as évek első felében jártak egyetemre, mint egyetemi hallgatók vették fel Kerényi magántanári előadását.

A Kerényi-kör törzstagjai a 20. századi magyar ókortudomány javát jelentik. Waldapfel Imre (születési éve: 1908), írói, s a háború után polgári nevén is Trencsényi-Waldapfel Imre klasszika-filológus, aki a kör seniorának számított, és felesége, Petrolay Margit (1908); Dobrovits Aladár (1909) egyiptológus és felesége, Dömötör Tekla (1914) folklorista; Gráf András (1909) Eötvös collegista, régész, klasszika-filológus (meghalt munkaszolgálatosként); Telegdi Zsigmond (1909), aki párhuzamosan a Rabbiképzőbe is járt, iranista nyelvész (a munkaszolgálatban Platónt fordított); Honti János (1910) folklorista, Dobrovitsnak a gimnázium (Toldy Ferenc Főreál) óta barátja (munkaszolgálatban halt meg); Lengyel Dénes (1910), Benedek Elek unokája, író, latin–magyar–francia szakos tanár és felesége, Kovács Ágnes (1919) folklorista; Nagy Ferenc (1910) Eötvös collegista, latin–görög szakos tanár; a trieszti születésű magyar–olasz Angelo Brelich (1913) vallástörténész, aki a pécsi egyetemen Kerényinél doktorált (*A Triumphantor*, 1937), és Alföldi András Pannonia-régészeti sorozatában is könyve jelent meg

(1937); Szabó Árpád (1913), a Református Gimnáziumban (Lónyay) SzJGy idősebb iskolatársa, Eötvös collegista, klasszika-filológus, filozófia- és matematika-történész; Szemerényi Osvald (1913) Eötvös collegista, indoeurópai nyelvész; Borzsák István (1914), szintén lónyays, Eötvös collegista, klasszika-filológus; Szilágyi Endre (1916) (Bandi), SzJGy bátyja, lónyays, klasszika-filológus, aki elsőéves egyetemistaként felfigyelt Kerényi előadásaira és hírét keltette barátai körében (elhunyt másodéves korában); Soltész János (1916), Szilágyi Endre gimnáziumi osztálytársa, Eötvös collegista, klasszika-filológus (meghalt munkaszolgálatosként); Devecseri Gábor, a Lónyayban Szilágyi Endre gimnáziumi osztálytársa, költő, klasszika-filológus; Harmatta János (1917), Eötvös collegista, klasszika-filológus, iranista nyelvész. És végül az 1936/37. tanévtől kezdve SzJGy (1918), aki elhunyt bátyja példáját követve kezdte az egyetemen Kerényit hallgatni.

A körhöz kapcsolódott a Kerényinél valamivel idősebb Kövendi Dénes (1894) Eötvös collegista, Platón-fordító klasszika-filológus, tanár (Hódmezővásárhely), aki Németországban (Frankfurt a. M.) Humboldt-ösztöndíjasként (1931–1933) Karl Reinhardt és Walter F. Ottót, a Kerényi által is nagyra tartott filológust és vallástörténészt hallgatta; Ürögdi György (1904) banktisztviselő, ókori gazdaságtörténész (külföldi tanulmányai után második- és utolsóként Kerényinél doktorált Pécsen); Kádár Zoltán (1915) ókori és bizánci művészettörténész. Eljárt az előadásokra, kirándulásokra Szerb Antal (1901), nem tanítvány: Kerényinek barátja, szellemi társa, fényképek és az *Utas és holdvilág* (1937) tanúsítja, hogy összejöttek nemcsak Pesten: Olaszországban is. Be-benézett a pénteki órákra, néha a Stemmába is, Prohászka Lajos (1897) pedagógiai filozófus, egyetemi tanár, Kerényinek egyetemista koruk óta barátja; Gallus Sándor (1907) ősrégész (a háború éveiben a kör tagjai megszákították vele a kapcsolatot, 1944-ben, magas kormányzati állásában elhagyta az országot, s Ausztráliába kerülén, ott az őslakosság régészeti nyomait kutatta); a két utóbb említettnek van cikke a *Szigetben*. Járt még Kerényi előadásaira Ferdinándy Mihály (1912) író, újságíró, Alföldi régészeti intézetének tanársegédje (majd a háború után Portugáliában, Argentínában, Costa Ricában egyetemi tanár, a mezoamerikai művészettel és történelemmel foglalkozott). Ezek a nevek szerepelnek a visszaemlékezésekben (sok mozzanatot csak Dömötör Tekla örökített meg, *Táltosok Pest-Budán és környékén*, 1987), SzJGy interjúiban, levelezésében. A felsoroltak legtöbbje később is szoros kapcsolatban maradt az ókortudománnyal, bár voltak, akik ilyen vagy olyan okból időközben kiváltak a körből, elhidegültek Kerényitől, nem akartak emlékezni rá, ellene fordultak, vagy éppen Kerényi veszett össze velük (mint leglátványosabban Szabó Árpáddal). A megnevezettek már mind az „aszfodelosz-réten” (*Odyseeia*, XI. 539) járnak, a legtovább SzJGy élt közülük.

Hallgatói kis társaságával Kerényi az 1930-as évek eleje óta vasárnaponként rendszeresen elment kirándulásra a Budai hegyekre vagy a Pilisbe, a professzor a HÉV-en vagy hegymászás közben is előadott, egész nap vallástörténetről, szövegekről folytak a beszélgetések, az együttlétet délután a Csúcs-hegyen („Dr. Győző Dezső Menedékház”), a Zsíros-hegyi turistaházban vagy az aquincumi kiskocsmában („Kreml-malom”) egy pohár bor és zsíroskenyér mellett zárták le.

Tehetséges fiatalok voltak. Kerényihez csak a tehetségesek kötődtek tartósan, őt is csak a tehetségesek érdekelték. Többüknek határozott költői képességei is voltak, Devecseri jelentős költő lett, műfordításban mások is kipróbálták erejüket. Nem őket idézem, műveik nyomtatásban olvashatók, inkább néhány sort Dobrovits kiadatlan fiatalkori verseiből, amelyek SzJGy halála után a hagyatékában, váratlanul kerültek elő, egy nagy, elnyűtt füzetben (PIM). Ezekben a versekben mutatkoznak meg legnyíltabban a körhöz tartozók szellemi ambíciói. „Tizenharc évem dala / Bimbó, mely felpattan ni készül, / Golyó, mely a sors kezéből / Még nem repült el – ez vagyok...” (52. sz., [1927-1928 k.]). Vagy: „Évezredek vándora vagyok, / Fáradt szemem a messzi múltba fúrtam, / És ezredévek utasa vagyok. / Mert vágytam azt, mi tőlünk idegen / Örökkön élő könyvi bölcsesség. / Ős napkeletnek szentelt tájain / Zarándokoltam én bizony sokat / És szent örömmel rendre látogattam / Prófétákat és nagy királyokat. / Már mind bejártam én Egyiptomot / És Babilonba sokszor elmegyek / És álltam én a nagy torony alatt / S hajóztam én a vízözön felett. / És ástam hantos földmázsák alól / Halomba dülő ócska falakat / És álmélkodtam holt írásokon / Szemgyilkoló bús éjszakák alatt. / S beszéltek hozzám mind a nagy királyok, / Próféták, könyvek és ledőlt falak, / És szólak hozzám bábeli parasztok, / És megremegtem szózatuk alatt.” (72. sz., 1928. március 13–14.). Késő-szeccsziós hang, nem nagy költészet, de mutatja az érettségiző, egyetemi tanulmányait megkezdő fiatalember magabiztosságát, tudatosságát. Ő is, a többiek, fiatalabbak is az egyetemre bekerülve azonnal Kerényihez szegődtek, ő nyitott előttük új, tágas ablakokat a régi világokra.

Stemma

A Stemma, „Koszorú”, az 1932/33. tanévben alakult meg. Bizonyítja a dátumot Kerényi–Kövendi–Hamvas *Hérakleitos műzsái* című kötetében (1936) a páros címloldal bal oldali, görög címlapjának szép maiuscula betűkkel írt dátuma (CTEMMATOC ETOC E). Határozottan 1932-re emlékezett Dobrovits (*Antik Tanulmányok*, 12, 1965, p. 119). Kerényi Károly egyet. magántanár és Alföldi András ny. r. egyet. tanár alapították. Céljuk az volt, hogy amit addig alkalmi együttléteken, főként kirándulásokon: az antik szerzőket attól kezdve lazán szervezett, de rendszeres formában, eredeti szövegekben, közösen olvassák és értelmezzék, esetleg bemutassák egymásnak új dolgozataikat is. A Stemma lényegében a szorosan vett auctorolvasást, Kerényi magyarázatait és a szövegek fölötti beszélgetéseket jelentette. A *sztemmások* Kerényi és Alföldi előadásainak hallgatói közül kerültek ki. A kezdetek után Alföldi hamar elvesztette érdeklődését iránta, és el is maradt: akkori klebelsbergiánus korszakában (a régészeti tanszéket átalakította és átnevezte A Magyar Föld Régészetének Tanszékévé) zseniáns lehetett neki Kerényivel exponálnia magát. Amikor Kerényi az egyik hallgatóját, Lukács Magdát (1914), aki már 1932 óta járt az előadásaira, feleségül vette (1936), a Stemma még szorosabban kötődött személyéhez, átköltözött a lakásukba (Kútvolgyi út 42/b, majd 1939-től Zalai út 5/c), hétfő esténként náluk tartotta összejöveteleit. – „Mindig jelen volt Magdi, Kerényi fiatal felesége. Míg a Stemma összehajolt az antik szövegek felett, ő

kötögetett, s időnként egy-egy kedves, jóhumorú megjegyzéssel járult hozzá a beszélgetéshez” – írta Devecseri (*Lágymányosi istenek*, 1967, p. 381).

Kerényi a Stemmában megkövetelte a rendszeres, állandó munkát, a komoly felkészülést, magától értetődőnek tartotta, hogy az üléseken résztvevőknek gondolataik vannak, de elvárta azt is, hogy elragadtatott érdeklődéssel hallgassák az ő ötleteit, gondolatait, gondolatmenetét. A szövegolvasások kiérlelt eredményei könyvekben csapódtak le (Kétnyelvű Klasszikusok), a vékony kötetek mindegyikén rajta van Kerényi keze nyoma, vagy legalább a neve, de a szerzők a tanítványok, a Stemma tagjai voltak: az első Trencsényi-Waldapfel Imre (*Horatius Noster – Magyar Horatius*, 1935), majd mindjárt Devecseri Gábor, Catullus-fordításának első változatával (1937); a sorozat tíz ókori kötetéből Trencsényi-Waldapfel nevéhez két, Devecseriéhez négy kötet fűződik.

A szűk körű Stemma a tagjai számára Kerényi-központú baráti társaság és munkaközösség is volt. Kerényi, Frankfurtban tartott előadása (1936) után hazafelé tartva egy levelezőlapon így írt Waldapfel Imrének: „Kedves Imrém, hazatérőben írom Neked ezt a lapot, Frankfurt után, ahol az első Stemma-eredményeket arattuk Alföldivel együtt: Szabó Árpád [akivel akkor még zavartalan volt a viszonyuk – K. G.] jó hírét és jó iskolájának [ti. a Kerényi-»iskolának«] teljes elismerését (Frobenius magánál akarja tartani), s ahol sok minden tovább alakult abból, amit szeretnénk és tervezünk. Most annál éhesebb várakozással tekintek haza, műhelyünk felé – elsősorban a könyvnyomtató műhely felé [értsd: Kétnyelvű Klasszikusok]. (...) Melegen, baráti szeretettel üdvözöllek, / Károly” (Prebichl, 1936. július 23., MTA KK Ms 4502/425). Honti János Párizsból, kétéves tanulmányútja első feléve után, egy kéziratáról, szintén Waldapfelnek: „(...) szeretném, ha majd sztemmai keretek közt olvasnátok el és beszélhetnétek meg. És ha hallok arról, hogy van Sztemma, akkor azért igyekeznék egy értelmesebb levélben összefoglalni, hogy mit csináltam és mit akarok csinálni, hogy beszéljétek meg egy kicsit” (1938. február 24.). Majd fél évvel később: „Szeretnék hírt hallani rólatok, a sztemmáról, sőt még a Profról is. Nagyon elhagyatott vagyok itt szellemi téren és sokat gondolok arra, hogy milyen jó lenne, ha a sztemma és a könyvtárak ugyanabban a városban lennének” (1938. október 6., MTA KK Ms 4327/147). Dobrovits, aki feleségével, Dömötör Teklával szintén hosszú időt töltött Párizsban, valamikor 1939-ben írta SzJGy-nek: néhány ott tartózkodó kerényista, Honti, Telegdi, a „Szegedi Fiatalok”-ból Baróti Dezső (1911) „Stemma-pótlék” összejöveteleket tartott; Dömötör Tekla Honti-életrajzából (1975) tudjuk: Dobrovitsék szállodai szobájában (Hôtel Reymond). Honti szóban forgó cikkét, „A középkor Odysseusáról”, Trencsényi-Waldapfel, az *Argonauták* egyik szerkesztője, az 1938. júniusi 1-jei számban közölte. (Honti közreműködött a Kétnyelvű Klasszikusok sorozatban is: ő írta a bevezető tanulmányt Vas István Villon-fordításához, *Nagy Testamentum*, 1940).

Ebben a körben képezte ki magát SzJGy az ókortudományban. Az egyetemre 1936 őszén iratkozott be, és 1937 elején, elsőéves korában, már részt vett a Stemmákon is (indexében Kerényi először a II. félévben szerepel). Önálló megbízatást csak doktorátusának megszerzése (1941) után kapott Kerényitől: Karinthy Gábor Ovidius-fordításának (*Amores*) szerkesztését. Olyannyira önálló volt, hogy Kerényi még előszót sem írt a könyvhöz, mint a Kétnyelvű Klasszikusok más köteteinél, de levélben, Szeged-

ről, gondos instrukciókat adott neki a címnegyed tipográfiájához, tördeléséhez. Ezen a ponton lépnek be a történetbe Kerényi Károly első levelei SzJGy-höz. Kapcsolatuk mélyebb volt, mint amit az 1942-ből fennmaradt néhány, inkább csak technikai tartalmú levél mutat: mert hát találkoztak az előadásokon, a Stemmákon, az Egyetemi Könyvtár kölcsönzőtermében. A kötet (P. Ovidius Naso *Szerelmei. Amores*, Officina) 1943 tavaszán meg is jelent. A bevezető tanulmányt „Dulce malum” címmel SzJGy írta, „R. M. emlékének” ajánlva.

Kerényi ekkor már fél lábbal Svájcban volt, de változatlanul foglalkoztatták hazai tervek. A senior, Waldapfel Imre akadályoztatva lévén (munkaszolgálat), SzJGy elvállalta volna Kerényi új könyvének (*Die antike Religion*, 1940) magyarra fordítását, neki magának és Devecserinek más tervei is voltak, ezeket Kerényi – már Svájcban – jóváhagyta, de nem lett belőlük semmi, mert SzJGy-öt is nemsokára teljesen beszippantotta a munkaszolgálat. Jelen volt Kerényi búcsúestjén. Amint a kényszerűségben rövid időre fellelegzett, egy *de profundis* levelet írt Kerényinek, egy éppen befejezett kéziratát küldte el, de a választ, a bírálatot csak évekkel később, a háború után kapta meg. Érdemben csak majd 1948-ban tudtak beszélgetni egymással.

A Stemma Kerényiek Svájcba költözésével megszakadt. Kerényi Waldapfelben bízott volna, de az egykori sztemmások akkor már nem voltak elérhetők, ki már akkor munkaszolgálatos volt, kit meg nemsokára hívtak be. Honti azt írja Kerényinek Galgamácsáról, munkaszolgálatból, hogy tervezett mesetanulmánya „az egyszer talán megvalósuló Stemma-publikációban lát majd napvilágot. Az ilyen publikáció szükségét mi itt mind jobban érezzük és azt hiszem, Te sem gondolkozol másképp” (1943. október 17., MTA KK Ms 4279/23). Stemmának nevezte Lengyel Dénes a zaporozsjei hadifogolytáborban, hogy néhány jó latinista fogolytársával a náluk lévő vagy a szomszédos lágerben élő SzJGy-től átkért auctorokat olvassák, és amikor SzJGy átkerült ugyanabba a táborba, együtt is tartottak „fiók-Stemma”-t. Ezen a hosszú zaporozsjei tanulmányúton egyszer-egyszer vöröskeresztes levelezőlapon hírt kaptak az otthoniaktól, hogy ki van tűzve a Stemma időpontja, alkalmilag talán tartottak is – Kerényi nélkül – összejövetelet, de nem volt köztük olyan, aki eléggé tudott latinul a szövegolvasáshoz. A háború után a Stemma felújítására tett kísérletek nem tudtak intézményesülni: Kerényi végleg Svájcban maradt. Mindamellet így írt Waldapfel Imrének: „A Stemma számomra is van” (1946. július 31., MTA KK Ms 4502/431). Majd pár hónappal később, szintén neki, régi, jellegzetesen „tervhalmozó” (Gulyás Pál szava) módján: „Legyen a Stemma összekapcsolója annak, amit Ti otthon, én itt és Hollandiában a világ-humanizmusért teszünk. Állapodjunk meg kölcsönös, periódikus beszámolókkal, s próbáljunk addig is így közel maradni egymáshoz, míg az otthon is megtisztult légkör megengedi, hogy valóban együtt dolgozhassunk” (1946. október 3., MTA KK Ms 4502/433). Akkoriban a Stemma elnevezését meg akarták változtatni Honti János Társaságra, erről többen leveleztek is Kerényivel, ő elvben egyetértett volna, bár Honti második feleségével szemben averziói voltak (MTA KK Ms 4502/433). A formalizált társasági élethez kevesen voltak, s ilyesminek a kor egyre kevésbé kedvezett. Honti Edit szemrehányást is tett Trencsényi-Waldapfelnek: „Van kedved és szándékod a Stemmát tovább folytatni? Ha igen, hogy lehetséges az, tekintve hogy az egész ügy szorosan a Te személyeddel függ össze

és Nélküled mit sem ér, Te vagy az, aki mindig, illetve gyakran lemondod. Ha azonban nincs kedved, vagy elvi kifogásaid vannak, miért nem mondod meg, hogy változtatni lehessen a dolgokon, a Te elképzeléseid szerint” (1947. február 25., MTA KK Ms 4502/335). Elszigetelt adat SzJGy 1948. évi notesz-naptárában: „ápr. 13, kedd Stemma” (PIM, Gynsz. 2343, Szilágyi János György hagyatéka). SzJGy Dobrovitscsal néhány ülésben Apuleiust olvasott, ezt Dobrovits később is szívesen emlegette, talán ezt nevezték Stemmának. A szövegolvasások a baráti társaság találkozásain folytatódtak, de már nem antik auctorokkal: saját új műveiket olvasták fel egymásnak. A Stemma történetéről és szellemi tartalmáról SzJGy Kerényiről és Trencsényi-Waldapfelről szóló írásai, Dömötör Tekla (a *Honti János* életrajz, 1975, és a *Táltosok Pest-Budán*, 1987) megjegyzései a tájékoztatósi pont.

Sziget

Ahogy a Stemma, úgy a Sziget sem választható el Kerényi körétől, de míg az első főként a tanítványoké volt, addig a másik inkább a szellemi barátoké, formája pedig alkalmi találkozó a Centrál Kávéházban (az alagsori különteremben). A Sziget nem szervezett társaság, nem kör volt; leginkább alkalmi, baráti összejövetelnek, szellemi együttműködésnek, esetleg mozgalomnak lehet nevezni. Kerényi, Németh László és Hamvas Béla közös műve. Kezdetének évét az említett Hérakleitos-kötet rögzíti: NHCÖY (ti. ETOC) Γ, azaz 1936 volt a 3. éve. Kapcsolódását a Stemmához jelzi a három *Sziget*-kötet kötetáblájára nyomott görög Σ (szigma).

1934-ben jelent meg a *Tanu*-ban Németh „Görögök, vagy A halott hagyomány” című cikke, erre Kerényi élénken reagált, gyorsan egymásra találtak. Hamvas, aki Kerényivel egy évjáratba tartozott, 1934 nyarán elhívta őt is szokott dalmáciai nyaralóhelyére, Korčula szigetére, az Adrián. Korčulán hajdan korkyrai (Korfu) görög telepeselek éltek, görög neve is Korkyra Melaina. Kerényit vonzhatta ez is. Pesten, egyetemi városaiban, éppen csalódás érte; a mediterrán szigeten otthon érezte magát. „Rólam már tudod – írta Honti Jánosnak Párizsba (1934. augusztus 23.) –, hogy Pécs és Pest között fogok ingázni kisebb időközökben, s mint eddig is: Dél és Magyarország között nagyobbakban. A Dél körébe bevonult számomra ezzel a hónappal Dalmácia is. Július vége óta élek itt tenger és szőlők között dionysosi életet – az édes-szelíd dionysosít – bor és füge-érés között egyet-mást megérelve” (MTA KK Ms 4279/174).

A sziget-metaphora irodalmi forrása Horatius (*Epod.*, 16, 41 sk.), ezt csak Kerényi találhatta ki, talán épp ott és akkor, ez volt a *Sziget* I. kötetének mottója, Harmatta János a kései olvasók számára is idézi a SzJGy 60. születésnapjára írt köszöntőjében: *nos manet Oceanus circumvagus: arva, beata / petamus, arva divites et insulas...*, „int a nagy Oceanus végnélküli árja, siessünk / távol sziget boldog, kövér mezőire!” (ford. Bede Anna).

Amit Kerényi nyáron Hontinak írt, egy hónap múlva továbbszötte, metaforává tette: „S valami történt még. Amit még csak mint öntudatlanul tudva írtam Neked, az ma »felismert« mythosszá lett. Vár a sziget, Giovi. Gondolj a szigetre, ahol otthon vagy, ahonnan, ha egyszer igazán itt voltál, nem szakadhatsz el. Legfeljebb csak még jobban

itt lehetsz. Hogy »szigeti légy«, kell a magányosság. Mert nem az egy-csodában-élésből merül fel a sziget, hanem a rokon magányosságokból. Valami, ami senkit sem kötelez, csak van. (...) Sziget – nem azoknak találkozóhelye, akik a tömörülésben keresnek intenzitást, hanem akiknek az intenzitása hozza magával természetes formául az együvé-tartozást. Mythos ez – és ezért valóság. Aki egyszer ráismert, annak számtalan oldalról mutatkozik. Tele van »mythikus mesék« és hymnuszok lehetőségével. Az első élő mythos, amellyel találkoztam” (1934. szeptember 21., MTA KK Ms 4279/177). Már ebben a szellemben idézte és értelmezte Horatiust 1934 őszén, péntek esti előadásaiban, amelyek vázlatát az akkor harmadéves Borzsák István kéziratos órajegyzetei tartották fenn: „Megromlott a római κόσμος, el kell menekülni belőle. Elválni teljesen, semmit el nem fogadni, s úgy elmenni, *arva beata, Oceanus vagus, divites insulae*. (...) A Sziget fogalma már maga is mythikus. Elmenni onnan, ahol mindenki bánt, ahol semmi nem érdekel, oda, ahol nincsenek korlátok, ahol mindent szabad, ahova nem játszik bele a megromlottakból lakott régi világ. De ez nem fantázia, nem agyrém, hanem valóság” (MTA KK Ms 6310/157, p. 3). Kerényi horatiusi Sziget-eszméje megragadta fiatalabb barátja, Honti János képzeletét is: „(...) az ember kedélyállapota a saját tengelye körül kering – és egy lökésre van szüksége, hogy ebből a terméketlen és nagy torturát jelentő keringésből ismét kikerüljön és meglássa a dolog másik oldalát: a szigetet, a túlsó parton. A sziget nem volt idegen előttem sohasem. Gyerekkoromban azzal éltem át a realitását, hogy hosszú Robinson-sziget fantáziákat konstruáltam. Később mindig jobban és jobban felmerült bennem a szigetnek az a koncepciója, amiről most írsz. Igazad van, mester, a sziget létező valóság és igazi mítosz: éppen azért, mert átéltem én is a teljes valóságát és élem állandóan. És mégis szükségem volt arra, hogy tőled halljam a dolgot ismét mint valami egészen újat. Mert minden új megfogalmazása a mítosznak, minden új átélése valami egészen új dolog, olyan megkapó és olyan soha nem hallott, olyan megmentő és megváltó, mintha az ember még soha nem találkozott volna vele. (...) Más oldaláról, a dolog nem más, mint még tudatosabb elhagyása Dionysosnak és még tudatosabb csatlakozás – vagy legalábbis törekvés erre – Apollonhoz...” (1934. szeptember 25., MTA KK Ms 4279/21). Honti élénk, azonnali reakciója minden biztonnal hozzájárult ahhoz, hogy Kerényiben a Sziget mint a korból való kivonulás, a korral szembefordulás metaforája rögzült, s mélyebb, tartósabb jelentőséget kapott, mint akár Némethnél, akár Hamvasnál. Honti a fentebb már idézett munkaszolgálatos levelében így írt Kerényinek, Asconába: „(...) vágyódom az 1934-ben átélt Szigetre, amelynek a földi helytartója Te voltál és nem lehet, hogy nem is maradtál volna az” (1943. október 17.).

Kerényi, Németh, Hamvas: mindhármukat foglalkoztatták a kor válságjelenségei. Korčulán Hamvas fölleskítette Kerényit nagy eszméjével: szakrális eszközökkel akadályozták meg, hogy a magyarság a végzetébe rohanjon. A nagy eszme háttérében ott volt Gömbös Gyula akkori reformpróbálkozása, amellyel a népi írókat akarta megnyerni, s Németh valóban részt vett az Új Szellemi Front nevezetes találkozásán a miniszterelnökkel Zilahy Lajos házában (1935. április), mely találkozón Móricz, Szabó Lőrinc, Illyés, Tamási Áron is (de persze Kerényi nem!). Hamvas a világválságtól megrettent városi értelmiségi volt (könyvtáros a Fővárosi Könyvtárban, összevissza mindent olva-

só újságíró, grafomán). Kerényit, a tudós vallástörténészt, egy pillanatra valóban megígérte a lehetősége annak, hogy tudományával a vidéki egyetemen és a pesti pénteki előadóteremben, sőt, a tudományos élet szűk körén kívül is szerepet kaphat. Az ő fel fogásában az ókori görögség új értelmezése adhat választ korunk kérdéseire. A magyar szellemi életet akarta megújítani, az ókori görögöket választva eszményül, ebben akkor egyetértés volt közte és Németh László között.

Baráti találkozók eszmecseréin született meg mindjárt 1935-ben a *Sziget* I. kötete; Kerényi személyes ügyének fogta fel, a szerkesztőség címeiként a válása és új házassága közötti ideiglenes lakcímét tüntette fel. Folyóiratnak vagy legalább évkönyvnek szánta, de csak két továbbit tudott összeállítani, 1936-ban és hosszabb szünet után, már szinte epilógusként, 1939-ben. A Stemmából csak Dobrovits kapott szerepet a *Sziget*ben (egy cikket közölte a *Sziget* I. kötete), aztán csendesen gúnyolni kezdte. Kerényi körének fiatalabbjai a *Sziget* mintájára, azzal csaknem egyidőben önálló folyóiratban mutatták meg erejüket, ez volt az *Argonauták*, I. száma 1937. márciusban jelent meg, Hajnal Anna és Trencsényi-Waldapfel jegyezték társszerkesztőkként. A fiatal költő- és műfordító-nemzedéket a szerkesztők és többek között Devecseri, Jékely Zoltán, Kardos László, Karinthy Gábor, Keszi Imre, Radnóti Miklós, Vas István, Weöres Sándor, Zelk Zoltán képviselték, maga Kerényi is adott a számba fordítást (D. H. Lawrence), SzJGy elhunyt bátyjának versfordítását (William Blake) tette közzé. Ebben az I. számban jelent meg Honti cikke, „A sziget kelta mítoszáról”. A III–IV. számban, alcíme: Irodalom Művészet Tudomány, megjelent 1938. júniusban, Dobrovits az akkád Gilgames-eposz XI. táblájának eredetiből készített, kitűnő fordításával szigetet: a halhatatlanok mezopotámiai szigetét idézte meg. A másfelé elinduló fiatalok lehetőségeiből másfél év alatt csak három füzetre futotta (1937–1938), s végül a sajtórendészeti törvény (1938:XVI-II. tc.) fojtotta meg őket.

Kerényi a pécsi egyetemen többször kapott néhány hetes, egy-két hónapos tanulmányi szabadságot, részt vett külföldi kongresszusokon, tudós kollégáit, barátait is meghívta a *Sziget*-körbe, Leo Frobeniust, Franz Altheimet (akitől egy fejezet van a Magyar Szemle Társaság *Egyetemes történetének* Kerényi által szerkesztett ókori kötetében, 1935; egy cikk is a *Sziget* III. kötetében, 1939). Egy oxfordi vallástörténeti kongresszuson (1937) közvetlenül is megtapasztalta, hol húzódik a frontvonal a humanista tudomány és a nacionalista, faji eszmék között. A magyar népet nem sikerült felráznia, de kudarcot vallott még az a szorosabb együttműködés is, amit a Szigettől remélt.

Az 1930-as évek vége felé, a háború kitörése után fogyni kezdett körülötte a levegő, bár a pesti hétfők és péntek megmaradtak. Kerényi, Németh és Hamvas görögség-értelmezése tulajdonképpen csak a kezdőpontban volt közös, felfogásuk, kapcsolataik rövid idő alatt más-más irányban változtak, feszültségek, ellentétek támadtak közöttük, együttműködésük meglazult, majd elhalt. Hamvas tudományos értelemben már nem számított Kerényinél. A *Sziget* végül itthon nem hozta meg Kerényi számára a társadalomba kilépést: visszahúzódást, elvonulást jelentett, eredménye a csaknem teljes elszigetelődés volt. A *Sziget* II. kötete után eltávolodott Németh és Hamvas nemzetmegváltó eszméitől, a *Kisebbségben* (1939) után Némethől személyesen is. Utólag, 1947-ben írta, éppen Hamvasnak: „ahol én eddig voltam, ott mindig baloldal volt” (a levelet

kiadta Lackó Miklós, in: *Mitológia és humanitás*, 1999, p. 182). Kerényi nemzetközi horizontja, írásainak egyetemes nézőpontja más volt, mint az 1930-as évek nacionalista kultúrpolitikája, nem volt összeegyeztethető a kormányzati reformtörekvésekkel. Lekötötte foglalatossága a Stemma költőjének és filológusainak munkáival; gazdagon áradtak szaktanulmányai. Egyre fontosabbá vált számára az az irány, amelyet Thomas Mann-nal folytatott levelezése 1934 óta határozottan jelzett. 1935. januárban, amikor a már száműzetésben élő Mann felolvasóúton Pesten járt, a br. Hatvany Lajos házában rendezett fogadáson a „Sajtó” Fotoriport Iroda felvételén (PIM F.15117) az író két oldalán Kerényi és Márai Sándor álltak. Kerényi Thomas Mann iránti elköteleződésében barátai is osztoztak vele; utóbb írta: „Szegény Giovira is különösen gondoltam, hiszen ő ismert legtöbbet azokból a levelekből, ő volt mellettem naponta, mikor az első levelek megérkeztek, s talán (...) ő vetette fel már akkor a kiadás gondolatát is” (1946. május 22., MTA KK Ms 4502/430). Lépésről lépésre távolodott el korának német szellemtudományától. Borzsák órajegyzetéből (m. f.): „A déli népek örülete nem a *fera* [vad – K. G.] *Germania* »kékszemű örülete«, mert az dionysosi, emez nem, csak rendezetlenség, kiszámíthatatlanság. Akárhová, de el innen!” Közeli barátai Szerb Antal és Honti János voltak. 1938–1939-ben barátságot kötött Szondi Lipóttal, elment a „nyitott ajtó” szemináriumra, meghívta Szondit Szegedre (barátságuk svájci éveikben is fennmaradt). Kerényi hamarosan eljutott a nemzetiszocialista színezetű német irracionálisizmus (= fasizmus) nyílt elutasításáig. Ezzel párhuzamosan szigetelődött el a magyar szellemi léttől. Gúnyolódtak némely kifejezésén, különösen a *megragadottság* szón, ezt Frobeniustól vette át (*Ergriffenheit*), de nyilvánvalóan tudatában annak, hogy van görög megfelelője (*theoléptos*), melynek nyomán vallástörténeti terminussá tudta tenni. Támadás, inszINUÁCIÓ érte több oldalról (Mátrai László, Fejtő Ferenc, Szentkuthy Miklós): éppen azzal a váddal, hogy az irracionálisizmust hirdeti. Szentkuthy támadására (*Magyar Csillag*, 1941) Szerb és Devecseri válaszoltak. Lukács György hasonló, de még messzebbre elmenő vádjá 1948-ban válasz, cáfolat nélkül maradt.

Szentkuthynak látszólag mintha igaza lett volna abban, hogy Kerényi beletévedt a német irracionálisizmusba. Egy levelet, amelyben Kerényi SzJGy-nek 1942-ben arról ír, hogy elmegy Julius Evola pesti előadására, nem lehet lábjegyzetekkel életrajzi vagy eszmetörténeti keretben elhelyezni, az igazság azonban az, hogy a klasszika-filológus Kerényi számára a görögségélmény és az emberi valóságnak a vallásban, mitológiában való kifejeződése mint egyetemes emberi érték volt fontos; tudta, hogy a görög istenek a létnek olyan lényeges mozzanatait testesítik meg, amelyek – más kifejeződési formákban – más világképekben is jelen vannak. A Némethet, Hamvast vagy a valóban „fascista” Evolát érdeklő témákhoz Kerényi még az 1941–42-ig terjedő hat-hét évben, Svájcba távozása előtt is egészen másképp nyúlt, mint ők. Kerényi mint vallástörténész az irracionálisizmusról (vallásról, vallásokról, mitológiáról) mindig tudományosan, azaz racionálisan beszélt. Párhuzamosan Kerényivel, Honti is elhagyta a germán hősmonda témakörét, amellyel korábban foglalkozott, ezt a nemzetiszocialista rendszer kisajátította, és az izlandi, ír, kelta epika, a sagák, mondák felé fordult; a két közeli barát hasonló irányú szemléletváltozása hitelesíti egymást.

Az ókortörténész Franz Altheimhez Kerényi valóban szorosabban kötődött. Altheim tudományos munkatársa volt az Ahnenerbe (Forschungsgemeinschaft Deutsches Ahnenerbe), az SS és Himmler tudományos kutatóintézetének, amely az „ősök örökségét”, ti. az „árja faj”, az indogermán (mai elnevezéssel: indoeurópai) népek történetét akarta kutatni, s amely vetélytársa, ellenlábasa volt Alfred Rosenberg propagandisztikus Zsidókérdéskutató Intézetének (Institut zur Erforschung der Judenfrage); az utóbbi a zsidóüldözéshez szolgáltatott ideológiát. Altheimet Kerényi az 1920-as évek vége óta, Frankfurt a. M.-ból, Walter F. Otto egyetemi előadásairól ismerte, Frobeniusnak is Altheim mutatta be, szorosabb barátságuk ekkor alakult ki. Altheim nem ideológus tudós volt: Konjunkturritter, ahogy Volker Losemann laza modernizációval nevezi: tudta, hogy csak pályázati pénzekből lehet más országokra is kiterjedő kutatásokat folytatni, és Németországban pályázati pénzt akkor csak a náci intézmények adtak. Kapcsolatuk hullámzó történetét kritikus szemlélettel írta meg Losemann a SzJGy által szerkesztett *Mitológia és humanitás* című kötetben (1999). Kerényi kapcsolata Altheimmal 1941–1943-ban már arra szorítkozott, hogy szegedi tanszékén keresztül ő közvetítette Hontinak Altheim megbízását az aranystrarvas-mitológia forrásainak kivonatolására, ugyanígy a honoráriumot is, amelyet Honti az úgynevezett zsidótörvények korlátozása miatt egyenes úton nem kaphatott volna meg. Honti közreműködését Altheim az Ahnenerbe-Stiftung kiadásában megjelent *Die Krise der alten Welt* (1943) lapjain nyíltan elismerte, ezt is Kerényi hozta a kötet korrektúrapéldánya alapján Honti tudomására (1943. november 23., MTA KK Ms 4279/184); Honti halála után, mint Waldapfelnek írta (1946. július 31., MTA KK Ms 4502/431), Kerényi az anyagot mint Hontival közös művüket akarta feldolgozni. (A történet végzettszerű lezárása: Altheim könyvének I. és III. kötete 1943-ban megjelent, de a II. kötet szedése a háborús bombázásokban elpusztult, és a háború után a szerző az Ahnenerbe számára készített munka kéziratát már nem adhatta ismét nyomdába. A Kerényi hivatkozta korrektúrapéldány sorsáról nem lehet tudni semmit. A munkaszolgálatos Honti meghalt. Az Altheim által számára Kerényi szegedi intézetéhez átutalt honorárium bizonylatát 1946-ban valaki arra használta fel, hogy Kerényit fasiszta kapcsolatokkal vádolja meg.) A háború éveiben Kerényi már felismerte, hogy a nemzetiszocializmus, a maga irracionalista töltetű ideológiájával, elszívja a levegőt a humanista vallástörténet elől. Ekkor Altheimmal személyesen is nagyon feszültté vált a viszonya. 1944-ben Altheim ridegen reagált Kerényi kérésére, hogy segítse kiszabadítani Auschwitzba hurcolt leányát, Gráciát. Altheim a náci Németország tudományos életében játszott szerepe mellett is komoly kutató volt, a háború után kiadott nagy munkáiban a Kerényi-kör több tagjának jelentek meg terjedelmes dolgozatai.

Németh „Görögök” tanulmányát SzJGy VII. osztályos gimnazistaként olvasta, lelkesedett érte (a *Tanu* e példánya is megmaradt a hagyatékában!), de az egyetemen Kerényinek már a Thomas Mann felé forduló arcára figyelt. Ami Kerényi gondolkodásában még Németh vagy Hamvas maradt, ahhoz SzJGy-nek sem akkor, sem később nem volt köze (vö. 2008. augusztus 2.), Hamvas soha nem is szerette. Kerényi a mítoszt, antik vagy bibliai megjelenésében, nem a nemzeti kultúrában rögzítette: az egész emberiség örökségként foglalkozott vele. SzJGy tudományos érdeklődését ez az egyetemre

figyelő Kerényi fordította specifikusan az ókori görögök felé: a görög kultúra világ-nyitott volt, befogadó, nem elzárkózó.

Fogytak Kerényi körül a tanítványok is. A régiek közül alig maradt más, mint Waldapfel, Honti, Brelich (akit az olasz hadsereg 1942-ben katonai szolgálata keretében talmácsként Budapestre vezényelt, így újra felvehette régi kapcsolatait), és a fiatal nemzedék: Devecseri, SzJGy, és a legfiatalabb, az utolsó percben közéjük lépő Somlyó György (1920), a két fiatalon-érett költő, két Gábor, Devecseri és Karinthy – közös verseskötetük jelent meg 1932-ben! – atyai pártfogójának, Somlyó Zoltánnak a fia, aki rajta kívül álló okból egyetemre már be sem iratkozhatott. A megmaradtak soraiból is időről időre kivont valakit a honvédelmi munkaszolgálatnak nevezett kényszermunka. Kerényi 1943. április közepén szívesen ment ki magyar állami ösztöndíjjal Svájcba, akkor úgy gondolta, ideiglenesen. Hazatérni, a háború után, nem engedték.

A társaság

A szót kis kezdőbetűvel kell írni, minden levelében így írta SzJGy. Tagjai csak így mondták: a társaság, de mert a háború előtt és alatt, majd Devecseri halála után ismét szombatonként gyűltek össze, nevezték szombati társaságnak is, vagy alkalmilag: szombatosok; Vajna Márta kései visszaemlékezésében (2013), Hubay Miklós nyomán: Devecseri Társaság. A legszínesebb képet a társaságról Vajna Márta adja; Örkény István és Karinthy Ferenc (Cini) egykorú szépirodalmi írásait olvasva nyolcvan évvel utóbb is szinte beleéljük magunkat az ő életükbe; számos epizódot örökít meg Huszár Klára (1981) és Dömötör Tekla emlékirata (1987).

Egy generációhoz tartoztak. A legidősebb közülük Örkény volt (1912), de ő csak a társaság már korábban, több százból összesodródott magjával került kapcsolatba; a legfiatalabbak az 1920-as évek első felében születtek.

A társaság kialakulásának egyik szálát SzJGy Rényi Zsuzsannának (Zsuzsi) adott interjúból ismerjük. Előttörténete Szilágyi Endre (1916), Devecseri Gábor (1917) és Kertész Tamás (1916), Karinthy Frigyes fogadott fia szoros barátsága: egy osztályba jártak a Lónyayban. Szilágyi Endre 1935. decemberben elhunyt, de öccse, SzJGy, mint maga mondja, örökölte tőle a barátait. Amíg Bandi élt, a barátok rendszerint az ő lakásukon jöttek össze, a Sziget utcában. Egymással versengve olvastak irodalmat, más iskolatársaikkal együtt szerkesztettek egy sokszorosított folyóiratot (*Hangszóró*, 1932–1933). A megörökölt barátokhoz testvérek tartoztak: Devecseri Gábor öccse, Devecseri Péter (1920) és a másik két Karinthy fiú: Gábor (1914), szintén lónyayista, és Ferenc (1921) (Cini). Ez a hat fiú alapította meg a társaságot, hetedikükként ősrégi barátjukkal, Zolnay Vilmossal (1913), aki idősebb lévén, olykor fölényeskedett is velük. Az alapítás aktusa aligha máshol történt, mint Szilágyiék lakásában, ahol Devecseri Gabi és Cini később is mindig otthonos volt (Cini egy időben lakott is); és aligha később, mint 1937-ben, talán a nyár hevében vagy ősszel – az időpontot, a részleteket már senki nem ismeri. Magukat kamaszos felvágással „alapító tagok”-nak nevezték, ebbe a kategóriába újabb tagokat értelemszerűen nem vettek fel. Akiket az „alapító tagok”

később befogadtak, már csak „beltagok” lehettek: Vajna János (1921) (Vanyek); Rényi Alfréd (1921) (Buba), matematikus, aki haláláig SzJGy legközelebbi barátja volt, mindketten (Nógrád-)Verőcéről, ahol Devecseriek a nyarakat töltötték; harmadikként Vajna barátja, Pintér József (1913) újságíró, idővel Pintér egyik barátja is, a valamivel idősebb Örkény István (1912) gyógyszerész, reménybeli író; és végül Somlyó György. A meglett korú Monath Lajos (1904) elektromérnök is beltág lett, ők Lepencén nyaraltak, ez volt a társaság nyarainak másik fő színtere. Volt még sok „kültág” és „vendég”, de náluk fontosabbnak számítottak azok, akiket az alapító tagok arisztokratikus (macsó?) felsőbbrendűséggel így neveztek (ma már, ha élne, egyikük sem merné mondani): „a nők”, köztük kistestvér, mint Vajna Márta (1925), nyáron lepencei lány; barátok és barátnők; szerelmek, mint Lepencéről Huszár Klára (1919), aki Devecseri Gábor felesége és operarendező lett; vagy Klári több gyermekkori barátnője, Rabinovszky Mária (1919) (Marcsi), a Szentpál Iskola szőlőtáncosnője, később SzJGy felesége, nemzetközi rangú kinetográfus; Ledofsky Zsuzsa és Trude, szintén Huszár Klára barátnője; Monath első felesége, a többieknél idősebb Tot, igazi nevén Jeremiás Anna Mária. Volt férfi is leendő „házastárs” státusban: Bródy András (1924), Vajna Márta férje. Jöttek kültágok vagy vendégek a Kerényi-körből, például Dobrovits és – saját jogon – Dömötör Tekla. Rendíthetetlen tekintély volt valamennyiük számára Karinthy Frigyes („Frici bácsi”) és Kosztolányi Dezső; mint Vajna Márta mondja: „az író-apák szelleme mindig ott lebegett a társaság együttlétein”. A modern költők közül legfőképpen József Attilát szerették, kortársaik közül Weöres Sándort, Karinthy Gábor és Devecseri a „saját” költőik voltak.

A társaság tagjai szorosan kötött heti elfoglaltságaik (értelmiségi segédmunkák, óradás stb.) után, szombat esténként a nyomasztó politikai légkörből is kilépve, maguk között szabadok, mondhatjuk így is: felszabadultak lehettek. Annak a lakásán, aki épp beengedte őket. Ezek leginkább Vajnaék voltak, mert nekik volt nagyobb lakásuk, és a szülők megértőnek mutatkoztak; olykor Devecseriné Guthi Erzsébet, vagy Bródyék, vagy Vajnaék, vagy Koffán Károly. Állandó játékuk volt az epepe: rögtönzött commedia dell'arte saját életükről, kíméletlen gúnnal és öngúnnal. Élcelődni egyébként Kerényin is szoktak volt, de persze csak a háta mögött (Kerényinek nem volt humorérzéke), tekintélyén ez sem ronthatott, de a mester fölötti gúnyolódásnak csak halvány nyomai vannak. Dobrovits (Vajna Márta visszaemlékezése szerint): „Érdekes, nekem a Kerényi előadását hallgatva a hal és a lándzsa mitológiai képe tűnik fel, vagyis halandzsa.” Huszár Klára: „Olyan, mint a vattacukor, a számba veszem, és szétolvad, de ami ott marad, az nemes anyag. Minek akkor az a sok vatta?”

Először Örkény írt a társaságról, egész ciklust tervezett „Szilágyi és Hajmási” címmel, ironikus novellettáinak legkorábbi darabja 1938-ból való, de csak három vagy négy maradt fenn közülük, SzJGy a vezetéknevén szerepel bennük (és sört iszik!, holott valójában Kerényi hatására csak a vörösborot tartotta tudóshoz méltó italnak), könyvekkel teli aktatáskája és doktori értekezése, az *Atellana* állandó motívum. Hajmási nem más, mint Pintér. A szombat esték hangulatát Örkény *Szilveszter* című novellája és Karinthy Ferenc *Szellemidézése* írja le; Örkénynél a történet vége már allegorikus túlzás. S először Örkényt hívták be munkaszolgálatra 1942 májusában.

Visszaemlékezésekből, SzJGy leveleiből összegyűjthetők a társasághoz tartozók nevei, de ez a névsor soha nem lesz végleges és teljes, egyrészt, mert annak idején is szüntelenül változott, nem is nagyon törődtek azzal, kinek mi a státusa, és ez a státus idővel változhatott is, másrészt, mert ma már nem mindenki azonosítható közülük. Amit sikerült összeszedni, benne van a jelen kötetek lábjegyzeteiben.

A háború után, Devecseriek Svábhegyre költözése miatt a társaság szombat helyett vasárnap kora délutánonként gyűlt össze. SzJGy egy időre kicsit feszült viszonyban állt velük, mert amikor hazajött a hadifogságból, a többiek mind párttagok voltak, ő meg a hadifogságban megtanulta, mi a marxizmus és a kommunizmus. Aztán gúnyolódás tárgya lett ez a feszültség is, újabb epepekben, s a régi barátság végül erősebbnek bizonyult. Ebben a korban, ennek a körnek szatirikus értelmezését adja Spiró György *A kert* című darabjában (1983). Jól mutatja be azoknak az éveknek a párt-arroganciáját. Devecseri betegségével a körülmények megint megváltoztak, a társaság a betegágya mellett jött össze. Halála (1971) után Somlyó *Árnyjáték* című regénye (1977) a több mint három évtizedes történet lezárását is megírta. De a társaság fennmaradt. Ismét szombatonként jöttek össze. Lettek új tagok, a Történettudományi Intézetből, ahol a külvilágnál valamivel kedvezőbb légkörben kialakult egy a rendszerrel szemben kritikus csoport. Jött Lackó Miklós (1921) és felesége, Zsuzsa (Lackó nagyszerű tanulmányokat írt a harmincas évek szellemi életéről, bennük sok lényegeset Kerényiről is); Szűcs Jenő (1928) és felesége, Peti; Litván György (1929), aki politikailag a legtájékozottabb volt közöttük, és felesége, Éva; jött Hajdu Tibor (1930). SzJGy ismét otthon érezte magát a kritikus kívülállásban. Erre az eredeti társaságra használta később a „szombati társaság(om)” elnevezést, megkülönböztetésül másiktól, „pénteki társaság(á)”-tól, amely utóbbi az 1940-es évek végén alakult ki, és az előzővel párhuzamosan élt.

A „pénteki társaság” története a Szépművészeti Múzeumban kezdődött, ahol Szilágyi a hadifogság után gyökeret vert. Itt Genthon István – kis képzavarral élve – mélyen bölcs árnyékában, Radocsay Dénes (1918–1974) kicsit cinikus kisugárzásában, Gerszi Teréz (1927), azaz Pipi bájos aurájában és Stoll Béla (1928–2011) – akinek Gerszi az első felesége lett – fantasztikus irodalmi, filológiai tudásának szellemében jött össze néhány barát a Múzeumból. Köztük volt Lajta Edit (1926–1970) is, akkor a Múzeum munkatársa, később, meghurcoltatása után a *Művészettörténeti Lexikon* szerkesztője. Ebben a pénteki körbe csöppentek bele szép lassan fiatalabb művészettörténészek, klasszika-filológusok, a jelen szerző is, és tulajdonképpen mind a két rendkívül eleven társaság kitarított SzJGy mellett élete végéig. A „pénteki társaság”-ban volt az utolsó, még a Stemma emléket idéző felolvasás: SzJGy mint a társaság Áltmeistera mutatta be valamikor 2009 elején néhai barátunk, Simon Zsuzsa (1943–2015) művészettörténész kis lakásán „Az igazi kérdés” című dolgozatát, melyben kimondja, hogy a kulturális hagyaték, találták bárhol, nem használható különböző nemzeti identitások historizáló erősítésére: örököse az egész emberiség. (A dolgozat megjelent a BUKSZ 2009. évi számában és *A tenger fölött* egyik záró tanulmányaként.)

K. G.